

JÓKAI EGRI KÉPVISELŐJELÖLTSÉGE

FEKETÉNÉ DR. CSELÉNYI ZSUZSANNA

(Közlésre érkezett: 1979. január 5.)

Heves megye és székhelye, Eger város történelmünk folyamán sok esetben került az ország függetlenségéért, a haladásért folytatott küzdelem élvonalába. Nagy történelmi múltjához híven 1848-ban is sok neves és névtelen hőst adott az országnak. Szomorú büszkesége a két vitéz tábornok neve: Knézich Károlyé és Lenkey Jánosé. A szabadságharc leverése után ellenzékiiségének föladására nem tudta rábírní az a megkülönböztetett bánásmód sem, amely gazdasági fejlődését nyilvánvalóan hátrányosan befolyásolta. 1849-ben a megye lakossága a legsúlyosabb zaklatásoknak volt kitéve, napirenden voltak a házkutatások, a szökött honvédek körözése, a halálos ítéletek. Mégis, vagy talán éppen ezért alakult ki jelentős ellenállás úgyannyira, hogy a bécsi udvarnak már 1851-ben számolni kellett vele.

Albrecht főherceg a király nagybátyja, Ferenc Józsefnek írt levelében feltűnően kedvezőtlennek ítélte meg az állapotokat Pest, Zemplén, Heves és Borsod megyékben. Szerinte az országban csak vasszigorral lehet kormányozni és csak a katonaságban és a zsandárságban lehet bízni. Valóban, hiába dühöngött az önkényuralom terrorja, s leplezték le egymás után az uralkodó hatalom elleni szervezkedéseket Heves megyében, 1857–58-ban a gazdasági válság idején még inkább fellendültek az ellenállási mozgalmak. Megtagadták az újonccsallítást, sok sorköteles a Mátrába menekült. A Schmerling-féle provizórium ideje alatt pedig két szervezkedés résztvevőit tartóztatták le és ítélték el 16–20 évig terjedő várfogságra. E szervezkedések vezetői Somogyi József és Almássy Pál voltak.

1865-ben, amikor Ferenc József kegyelmes királyi egybehívó levélben bejelentette a képviselő-választásokat, Eger a radikalizmusáról híres Csiky Sándort küldte a képviselőházba, miután hatalmas összecsapások során megbuktatták a Deák-párti Vavrik Bélát. A továbbiakban is a Deák-párt és a 48-as eszmék szélsőbaloldali csoportja Csiky Sándor vezetésével mérkőzött meg a választásokon, s mindig Csiky győzelmével, pedig a kor-

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΣ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΟΒΙΝΗΣ

ΚΟΒΕ

becsületsér-
agukhoz. Az

1869-es választások előkészítésének ideje alatt kapta Patay Pál, a szélsőbal politikusa azt a névtelen levelet, melyben halállal fenyegették, Csiky Sándornak, az egeri népvezérnek pedig a „megdöglését” kívánták. Az 1869-es választások megyeszerte az ellenzék győzelmével végződtek. 1875-ben a Deák és Balközép Párt fuzionált, megalakult a Szabadelvű Párt. Az összeolvadás után már Tisza Kálmán irányította a választási harcokat. Ebben az esztendőben a választás az 1874-es reakciós új választási törvény szerint történt. E törvény tovább szűkítette a választók körét, ugyanis az 1848. évi V. törvénycikket kiegészítő 1874. évi 33. törvénycikk az országgyűlési képviselő-választásokat új alapra fektette – a

100 tagú központi választmányt 33 tagúra zsugorította. Az akkor éppen inséggel küzdő lakosságot érzékenyen sújtotta a 12. §, amely a választók közül kizárta az adóhátralékosokat.¹ A negyed telek vagy háromszobás városi ház tulajdona, vagy 105 forintnyi évi adóköteles jövedelem, illetve önálló iparosoknál egy segéd alkalmazása, értelmiségieknél a diploma maradt a döntő feltétel, de a pedagógusokat, lelkészeket és jegyzőket immár csak akkor illette meg vagyontalanság esetén a választójog, ha kinevezéshez, illetve választáshoz kötött állásban működtek. Az új törvény fenntartotta a hatalmi befolyásolásra kitűnő lehetőséget biztosító nyílt szavazási rendszert. A választók számát országosan 12%-kal csökkentette. Heves megyében még ennél is sokkal rosszabbul alakult az arányszám; 1872-ben 2221 választópolgárt írtak össze, 1875-ben már csak 1214-et, tehát 1007-tel, csaknem 50%-kal kevesebbet. Természetesen a szavazók számának csökkenése az ellenzékét érintette érzékenyen, hiszen a census megemelésével jórészt az ő híveik estek el a voksolás lehetőségétől. 1875-ben a választás napját is ügyesen tűzte ki a kormánypárt. Hiszen a legnagyobb mezőgazdasági munkák idejére esett július 8-a. Így kaphatott többséget Babics István kormánypárti képviselő.

Eger mandátuma azonban nem sokáig volt a Szabadelvű Párt kezében. 1878-ban Csiky Sándor tanítványa, fiatal politikus barátja Szederkényi Nándor lett Eger, s egyben a haladó erők országgyűlési képviselője. 1878-tól 1887-ig megszakítás nélkül bírta Eger város mandátumát. Az 1881. június 26 és 28-án lefolyt képviselő-választások érdekessége, hogy egyetlen kormánypárti képviselő sem nyert a vármegyében mandátumot, s egy kerület kivételével mindenütt egyhangú volt a választás.² Szederkényi Nándor egyébként egri születésű, a kiegyezés előtt Heves vármegye aljegyzője, a Függetlenségi Párt helyi vezéralakja, a megye történetének fáradhatatlan kutatója volt. Radikális gondolkodására jellemző, hogy a Párizsi Kommün mellett foglalt állást az Eszme harca című cikkében. Legnagyobb választási győzelme az 1887. évi képviselő-választás volt, amikor a kormánypárt illusztris jelöltjét, Jókai Mórt győzte le.

1887. május hó 26-án a király berekesztette a magyar országgyűlést. A képviselő-választásokat a június 16-tól 25-ig terjedő időszakra írták ki. Az Eger című hetilap 1887. június 1-i számában rövid hír jelent meg Szederkényi Nándor Eger város országgyűlési képviselőjének beszámolójáról, melyben számot adott munkájáról.³ E gyűlés a jövő országgyűlésre megválasztandó képviselőül ismét Szederkényit ajánlotta a nagy tiszteletben álló Csiky javaslatára. Június első napjaiban még csak egymás közt rebesgették Eger polgárai, hogy a kormánypártiak valamire készülnek. 5-ére Babics János Kanonok, az egri Szabadelvű Párt elnöke pártgyülekezetet hirdetett délután 4 órára a Schwarcz-féle gőzmalom udvarára. Már megelőzőleg sűrű, beszélgető, vitatkozó csoportokban hullámmozott a kíváncsiak serege a város Fő utcáján. 4 órára mintegy 6–700 főnyi közönség gyűlt össze, mely előtt Babics János élénk beszédet tartott a kormánypárt egyedül üdvözítő és hönboldogító voltáról, különösen pedig annak egy nagy tekintélyű, sok érdemű, s nemcsak hazai, de világszerte nagynevű tagjáról, Jókai Mórról, akit a király különös kegye övez, ki a trónörökös testi-lelki barátja, irodalmi munkatársa, kinek kérését az udvar soha el nem utasítja.⁴ Előzetes információjára hivatkozva Babics biztosította az egybegyűlt polgárokat arról, hogy Jókai elfogadja a jelöltséget, ha az egri Szabadelvű Párt erre felkéri. Majd felhívta az egybegyűlt polgárokat, hogy Jókait az egri Szabadelvű Párt képviselő-jelöltjének egyhangúlag kiáltssa ki, s fáradságot nem kímélve segítse diadalra, mert ez messze-menően fogja szolgálni a város javát. Ezt azután bővebben Lipcsei Péter fejtette ki. A város elmaradottságának oka szerinte legfőképpen ellenzéki magatartásában keresendő. Hogy a város a többi hazai város színvonalára emelkedjék, fel kell hagyni az eddigi helytelen politikával, s meg kell választani Jókai Mórt. Robbant tehát a meglepetés. Mert hogyan juthatott eszébe Babics kanonoknak a katolikus Egerbe hozni a kálvinista

Jókait? ! A kormánypárt részéről egyébként nagyszerű politikai fogás volt ez. Az ellenzéki Egerben, ahol 1886. november 28-án Kossuth Lajost a város képviselő-testületének közgyűlésén múlhatatlan érdemeiért egyhangúlag díszpolgárrá választották, egy olyan személyt állítani a kormánypárt jelöltjeként, akit a művelt Európa tisztelve ünnepel, s aki nem egy regényében múlhatatlan emléket állított a szabadságharcnak. Ha Jókai nem indul Egerben eséllyel, akkor senki, ha az ő nevének fénye nem homályosítja el a függetlenségek tömegbefolyását, akkor senkié. A jólétesültebbek viszont egyre inkább emlegették, hogy úgy látszik Jókainak Kassán nemigen állhat jól a szénája. Hiszen az ottani választópolgárok előtt kijelentette, hogy Kassán kívül sehol nem fog jelöltként fellépni. Egerben tehát szinte kizárólagos téma a választás volt ezekben a napokban, és előrevetette árnyékát a nagy választási harc, annál is inkább, mert a képviselőket ezúttal választották először öt évre terjedő mandátummal. Ez a körülmény fokozta a választás iránti érdeklődést.

Jókai már 1861-ben részt vett az országgyűlésen. Mint ismeretes, az 1860-as esztendő végén rövid időre megpezdült hazánkban a politikai élet. A vármegyék intézményét visszaállították, feladatul az országgyűlés összehívásának előkészítését kapták. Ebben a várakozásokkal, s reményekkel teli időszakban a nemzet igyekezete arra irányult, hogy súlyban és tekintélyben, erős parlamentet produkáljon. A 48-as eszméket képviselő neves jelöltek fémjelezték e törekvést. Az 1861-es demonstratív országgyűlésre három kerület: Pest, Letenye és Siklós jelölte az akkor 35 éves Jókait követnek, és Siklós képviselőjeként vonult be az országházba. Beszédében a határozati párt programja mellett foglalt állást. 1867-ben a Tisza Kálmán mögött kialakuló balközépen találjuk. Kétségtelen, hogy a „legszebb polgári koszorú”⁵ elnyerése jelentős állomása Jókai életének, munkásságára is nagy hatást gyakorolt. Eleinte kedvvel és szorgalmasan vesz részt a Ház életében; a füstös folyosókon, az olvasószobában hömpölyög eléje a téma, szinte tollba mondják számára elbeszéléseit, regényeit; a Lélekidomárt, a Sárga rózsát, a Szeretve mind a vérpadig, a Szezelem bolondjai című regényeket. 1869-ben az ország legnagyobb kerületében, a Terézvárosban jelölték Gorove István kereskedelmi miniszter ellenében. Országunkban, ahol a parlamenti élet éppen hogy megszületett, egy miniszter természetfölötti hatalmasságnak tűnt. Mégis megtörtént a lehetetlen; harminc szavazattöbbséggel Jókai lett a kerület képviselője, pedig a kormány, amikor a helyzet komolyra fordult, anyagi erőit sem sajnálva állt jelöltje, Gorove mellé. Ez tehát még az a korszak, amelyben nem létezett erő, amely megingathatta volna Jókai országos népszerűségét, nem bizonyult elég hatalmasságnak megbuktatásához egy miniszteri tárca sem. Sőt az országos hírnév mellé, mely első politikai győzelmeiben is segítette, lassan világhír is szegődött, művei több nyelven is megjelentek. Ebben az időben már megszülettek: „Egy magyar nábob”, a „Kárpáthy Zoltán”, a „Régi jó táblabírák”, a „Politikai divatok” című regényei. Az utóbbiban a szabadságharcot követhette végig tolla nyomán az olvasó, az „Új földesúr”-ban a Bach-korszakot, 1868-ban megjelent a „Szezelem bolondjai”, 1869-ben pedig „A köszívű ember fiai” –, a szabadságharc, a hazaszeretet prózában írt eposza.

Két évtizeden keresztül 1875-ig nagy regényeinek témáját szinte kizárólagosan és céltudatosan az 1848–49-es szabadságharc, vagy a szabadságharc körüli időkből választja, cselekményük a nemzeti közügy talaján fakad, alapeszméjük a hazafiság. Hogyne tisztelte volna koszorús nemzeti hősként a nemzet azt az író, aki műveiben közelmúltja történelmének és nagy egyéniségeinek állít emlékoszlopot!? Azoknak az embereknek, akiket gyászol, de akik eszméit megvalósulva szeretné látni. Ám elmondhatjuk, hogy a terézvárosi siker után egymás után sorakoznak Jókai politikai pályáján a választási kudarcok. Hiszen kétszer egymás után sehol nem választották képviselővé! A Terézvárosban 1872-ben egy névtelen fiatal ügyvéd buktatta meg, ezért a Dárdán kapott mandátum nem kárpótolhatta, nem leplezhette le azokat a tüneteket, amelyek nemcsak Jókai politikai pályafutásának, hanem

a kor politikájának ellentmondásait is mutatták. Ezeknek a tüneteknek a fölismerésében meggátolta őt naiv idealizmusa, világnézete, amely „megáll a fejlődésnek azon a fokán, ahova huszonöt éves korára eljutott” – írja róla Zsigmond Ferenc „Jókai” című életrajzi munkájában.⁶ Kétségtelen, hogy igaza van Mikszáthnak is, amikor „Jókai Mór élete és kora” című regényében így értékeli a politikus Jókait: „. . . Jókai ellenben egészen járatlan a nagy politikusok észjárásában s nem lát a kártyáikba. Pedig vannak hamis kártyáik is.”⁷ A későbbiekben megállapítja, hogy mégis nagy hasznát vették, mert „Az ellenzéken, ahol nem alkotni kell, hanem akadályozni az alkotókat, megbecsülhetetlen erő volt Jókai; hatalmas jelszavakat tudott beadni a közönségnek az ő plasztikus nyelvén, mely mindennek fölötte áll s ha nem mondhat is érdemileg új és meglepő dolgokat, olyan ruhába öltözteti a közelfekvő, sőt már esetleg használt argumentumokat, hogy roppant hatást idéznek elő: szóval Deák szerint Jókai olyan puskaporral is tud lőni, amellyel már lőttek egyszer. Ötletessége és humora pedig olyan nektár, mely még az ellenfélnek is élvezetet okoz.”⁸

A Deák- és Balközép Párt 1875-ös fúziója után mint kormánypárti képviselő-jelöltet a Józsefvárosban választották meg. Ám politikai népszerűtlensége szemlátomást növekedett. Kétségtelen, hogy gyenge, rossz politikus hírébe keverte az a tény is, hogy a következetességnek teljesen híjával volt, az „ügyekkel” nemigen boldogult, követeléseinek érvényt szerezni, befolyásával élni nem tudott, a levelezést is elhanyagolta. S ha a sok jelentéktelen képviselőnek nem rótták föl azt, hogy egy beszédet sem mondtak el, de helyette igyekeztek sütogetni saját kis peccsenyjüket, fölroították Jókainak, hogy nem érdeklődik a közügyek, nem vesz részt bizottságokban, nem verekszik a koncok körül. Igaz, a másik oldalon elfelejtették a serpenyőbe tenni nagy munkáit –, vagy pontosabban hatalmas irodalmi munkássága volt a mérce, amelyhez a politikus Jókai nem nőtt, de nem is nőhetett föl!?

Az 1878-as választások előtt ő maga is komolyan latolgatta a visszavonulást, de pártja ekkor ezt még nem engedte, ekkor még használni tudták nevének csillogását, varázslatos egyéniségét. Jókai vállalta pártja érdekében a legkényesebb feladatokat, soha ebből hasznot nem húzva, de más kiutat nem találva és a jobbítás reményével. „Én is megtalálom a rútat, a rosszat a közéletben, fel is mutatom, de nem csinállok az árnyékból alapszínt, nem használom célnak az eszközt, nem veszem etikának a pesszimizmust . . . A nyomort én is gyógyítandónak hirdetem, de nem hírsztelem kétségbeesztően gyógyíthatatlannak”⁹ – mondja, de a bajok igazi okát, s orvoslásának módját a politikában nem sikerült megtalálnia. Írói munkásságában ugyanakkor a kor ellentmondásossága elől a múltba fordulva egymás után alkotja meg nagy történelmi regényeit.

Jókai június 9-én fogadta Eger Szabadelvű Pártjának 11 főből álló deputációját – nagy pompával és még pompásabb ebéddel. A küldöttség még aznap hozta a nagy író beleegyezését jelöléséhez. A két politikai párt első nagy nyilvános mérkőzése június 12-én, vasárnap volt. A demonstrációt a kormánypárt kezdte. A megyébe érkező Jókait már Füzesabonyban fényes küldöttség fogadta, de az egri gondos előkészítés mindent fölülmúlt. 10.30-kor futott be különvonata az egri állomásra. A virágözön fogadása után hirtőbe szállt, hogy a város főterére hajtsa.¹⁰ Az impozáns fogadtatás a kormánypárt szervező munkáján túl, kétségkívül nem a kormánypárt képviselő-jelöltjének, hanem a nagy nevű írónak szólt. A zenés díszmenetet gyermekesereg futva kísérte, zajosan éljenezve – Szederkényit. Programbeszédét csak az emelvényhez közel állók hallhatták. Lényegében azonban a kormány politikáját követte, amely részben a nyolcvanas évek végi agrárváltságának hatására egyre inkább érvényesítette a hazai nagytőke szempontjait, annál is inkább, mivel a nagybirtokosok egy része mind szorosabb kapcsolatba került az izmosodó nagyburzsoáziával. Támogatta az iparfejlesztő törvények révén, állami kedvezmények és

megrendelések juttatásával, ugyanakkor élvezte a nagytőke hiteleit, részesült az üzemi vállalkozások hasznában és elfogadta segítségét a választások finanszírozására. Az Eger című lap így írt a programbeszédéről: „Legnagyobb részt ugyanazon eszmék fordultak elő benne, miket kassai beszédében elmondott, csakhogy az egriben hiányzott a kassai beszéd cinizmusa, melyben országos bajainkat ledér könnyűséggel félvállazza, hiányzott a humoros kedély, mely budapesti politikai beszédeinek egyedüli értékét képviseli; s végül hiányzott ama szellemesség, bensőség és közvetlenség, mely Jókai regényeinek egyes részleteiben valóban megkapja és elragadja az olvasót. De volt a beszédében egy egészen új és eddig még sehol nem hallott passus is: megdicsérte Heves megye főispánját erélyességéért. Nagy és méltó oka vala rá. Egyenesen neki köszönheti, ha meg találják választani Egerben.”¹¹ Az ellenzék bizony nehezen, de magára kényszerített példás fegyvelemmel viselte az erélyes főispánnak és korteshadának ténykedését, akiknek az anyagi eszközök adva voltak, az egyetlen biztos adat 6000 forintról beszél, mely a kormánypárt pénztárába a választások céljaira érkezett, de később kiszivárgott hírek szerint ez az összeg alaposan megduzzadt. A szabadelvűeknek tehát módjukban állt a meggyőző rábeszélést nyomatékosabbá tenni, a nyomaték általában ötven forint körüli összeg volt, mely igen csinos summának számított azokban az időkben. Az erélyes főispán, aki a megyében törvények és rendeletek legfőbb öre és végrehajtója volt, nemcsak a városi tisztviselőket biztatta felfüggesztéssel, s elcsapással, hanem még a hivatalos hatalma alá nem tartozó állami tisztviselőket is áthelyezéssel fenyegette, ha nem járnak kedvében. Bizonyos, hogy ezek a módszerek többet ártottak Jókai ügyének, mint használtak. Rendeletek, törvények tiltották a megyei tisztviselők számára a választási harcokban való részvételt, ennek ellenére szélteben jártak korteskedni, feltehetően parancsra részt vettek a Jókai melletti tüntetésekben is. Június 14-én keserűen jegyzi meg az egi újság: „Vannak emberek, kiknél a politikai pártállást nem a hazafiúi meggyőződés, hanem az önérdek diktálja.”¹² Jókai finom érzékével, gyakorlottságával alaposan vizsgálhatta a fogadtatás apró mozzanatait, mert derült kedélye elhagyta, s a dél- esti órákban elutazott. Így azután nem láthatta az ellenzék lelkes díszmenetét, a vásártéren gyülekező Rákóczi- s Kossuth-nótákat éneklő hatalmas tömeget, amely azután a piactérre vonult, hol Szederkényi nagy éljenzések közepette a tribünre ment, s Csiky lelkes köszöntője után megtartotta rövid beszédét, melyben elmondta: a Függetlenségi Párt elveihez tántoríthatatlanul hú marad, s kérte a polgárokat, hogy e zászlót ők se hagyják el soha.

A jogakadémikus ifjúság nevében Loór Ferenc beszélt lelkesen, az ünnepséget Polonkay Endre zárta be. Az egybegyűltek csendesen oszlottak szét. A nap eseményei tehát a legnagyobb rendben folytak. A június 17-én, pénteken megtartott országos képviselő-választás is csöndben történt. A kormánypártiak a piactéren, az ellenzékiek a városház udvarán szavaztak. Lobogtak a zászlóerdők, mindkét párt kortesei serénykedtek. Az elmaradtak föl kutatásában a kormánypárt emberei jeleskedtek. Az elnök négy óra után bezárta a választást, s ünnepélyesen kihirdette annak eredményét.

Az összeírási lajstrom szerint Eger város országos képviselő-választó polgárainak száma körülbelül 1050 volt. Szavazott 906. A szavazatokból Jókai Mórra esett 439, Szederkényi Nándorra 467; és így a választási elnök által Szederkényi Nándor, az egi ellenzék képviselőjelöltje, Jókai Mór kormánypárti képviselőjelölt ellenében 28 szavazattöbbséggel az 1887–1892-i országgyűlésre Eger város országgyűlési képviselőjéül megválasztottnak kijelentetett.¹³ Szederkényi Nándor a városház erkélyfolyosóján vette át megbízólevelét a választási elnöktől, mély meghatottsággal köszönve meg a bizalmat, s a megvesztegethetetlen, eltántoríthatatlan elvhűséget. Meglepő lényeglátásról tanúskodik a helyi lap, amikor így értékeli az eseményeket: „Éppen ezért sajnáljuk mi egész őszintén Jókait, kinek . . . a kormánypárti elbizakodottság országszerte tisztelt nevét használta föl

arra, hogy városunkban a társadalmi nyugalmat fölzavarja, a polgárság közt évtizedek óta főnnálló s megszilárdult jó egyetértést, bizodalmat és szeretetet széttépje, – s végre, hogy Jókai nevének meghurcolásával magas nimbuszát itt is segítsen lerángatni. Jókai Mór, a politikai téren – hol legtöbbsnyire az opportunizmus követője vala – nem tartozik hazai celebritásaink közé. E pálya journalistikában sem szerzett homlokára babérokot. De neve, mint a magyar nemzeti irodalom ez idő szerinti vezérfiáé, minden művelt magyar ember ajkán és szívében osztatlan köztisztelet tárgya, melynek dicsősége a föld összes művelt népeit bejárta. A kormánypárt méltóbb képviselőjelöltet nem találhatott volna.”¹⁴

Nem hozta meg tehát a kívánt eredményt a hivatalos pressió, a hatalmi fenyegetés, megfélemlítés, vesztegetés, korrupció, lélekvásárlás, még Jókai nevének varázsa sem. Az 1887-es választás az ellenzék nagy győzelme volt, különösen ha figyelembe vesszük azt is, hogy a kormánypártnak olyan hatalmas és befolyásos támasza volt a városban, mint a római katolikus egyház. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Egerben nem Jókai bukott meg a szabadságharc és a nemzeti történelem nagyszerű krónikása, még csak nem is a politikus Jókai szenvedett vereséget mint egyebütt, hanem a kormánypárt képviselőjelöltje.

Jókai, bár 1896-ig tagja maradt az alsóháznak, egyre jelentéktelenebb választókerület képviselőjeként, a politikai jellegű tevékenységtől mindinkább visszavonult. S bár illúziói sok esetben eltávolították a valós élet sok problémájától, hajlott kora ellenére az emberiség szempontjából a legjelentősebb veszélyt érzékenyen ismerte föl. Az Interparlamentáris Unió brüsszeli kongresszusán mondott beszédében (1895) és a Magyar Békeegyesület elnökeként a világ történelemtanáraihoz intézett felhívásában a sovinizmus, a háború ellen emel szót. Tevékenysége tehát e kései szakaszában is új vonással, a háborúellenesség gondolatával gazdagodott, s ezt az adott történelmi korban kevés közéleti emberről állapíthatjuk meg.

Jegyzetek

- [1] Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Szerkesztette: dr. Borovszky Samu. Bp., Országos Monográfia Társaság 1909., 630. 1.
- [2] Uo. 632–633. 1.
- [3] Eger, 1887. június 1.
- [4] Eger 1887. június 8.
- [5] Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp., Révai Testvérek, 1907. II., 37. 1.
- [6] Zsigmond Ferenc: Jókai. Bp., MTA kiadása, 1924. 37. 1.
- [7] Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp., Révai Testvérek, 1907. II., 87. 1.
- [8] Uo. 90–91. 1.
- [9] Zsigmond Ferenc i. m. 1924. 336. 1.
- [10] Eger, 1887. június 14.
- [11] Uo.
- [12] Uo.
- [13] Eger, 1887. június 21.
- [14] Uo.